

A KÖZÉP-EURÓPAI STÍLUS (1350/1360–1390 KÖRÜL)

A 14. század közepén Közép-Európa keleti felében az európai gótikának sajátos stíluskorszaka alakult ki. Ennek elsőrendű hordozója az e területen megerősödött központi hatalom volt. IV. Károly német-római császár főként Avignonból táplálkozó, de burgundiai, északfrancia és délnémet ösztönzéseket is felhasználó építkezései Prágában, Karlsteinben, Nürnbergben a klasszikus gótikától eltérő művészeti irányzatot bontakoztattak ki. Ez, a szerkezetben egységes tömeg- és térhatásra törekvő, formában egyszerűsítésre hajló, a koldulórendi építészettel sok tekintetben rokon stílus találónan nevezhető közép-európainak. Helyi jellege ugyan kétségtelen, mégis nem egy tekintetben hozzájárult az egész európai építészet továbbviteléhez, és a korszak legjelentősebb, legmarkánsabb művészeti áramlatai közé sorolható. Ebbe kapcsolódott a Luxemburg-házhoz családi szálakkal is fűződő Nagy Lajos építészeti tevékenysége is. Uralkodása második felében ez az udvari jellegű művészet Budán is gyökeret vert, és széles körű hatást fejtett ki elsősorban a már önálló utakra tért, de az uralkodóhoz folyamatosan kötődő városokban. A szóban forgó, közép-európai építészeti fejlődésben a Parierek által is képviselt délnémet és csehországi indíttatások mellett mind erősebb szerep jutott az egykorú ausztriai, elsősorban bécsi hatásoknak, amelyekhez közvetlen itáliai szálak is járultak.

KIRÁLYI ÉPÍTKEZÉSEK

A vázolt, több szálból összeszövődő közép-európai gótika hazai megvalósulásának egyik legnagyobb szabású erdélyi alkotása Szászsebesen készült. A település kialakulása a jelenlegi szabályos piactértől északra indult meg, majd dél felé terjedt tovább (80. ábra). A 13. században ezen a téren emelték a főhajóba beugró középtoronnyal a háromhajós bazilikát. A térség kelet felé eső, kiszélesedő része szintén beépült, s helyet adott a középkori város északkeleti sarkán a domonkosok kolostorának, amelynek egyhajós, támpilléres szentélyű templom-

mát 1731 után barokk stílusban átépítették a római katolikus hívek számára. Első okleveles említése 1368-ból való, amikor Miklós nevű priorját nevezik meg. A templom kőből emelt szentélye legkésőbb a század közepén már állt.

A század második felében a 13. századi, fallal körülvett Mária-plébánia-templomot átépítették (43–57. kép; 81–83. ábra). Új csarnokszentélye mind az európai kapcsolatok, mind a hazai érett gótikus művészet szempontjából kivételes jelentőségű. A kiváltságos szász terület e fontos városa már az előző században is érintkezésbe került a kerci királyi műhellyel, amikor egyházának hosszházát e ciszterci tanultságú mesterek boltozták be. Minden jel arra vall, hogy Nagy Lajos uralkodása idején a szászsebesi templom teljes átépítése volt tervbe véve. A munka a korábbi szentély lebontása után egy álkörüljárós csarnokszentély emelésével kezdődött. A három hajó teljes szélességében kialakított, öt boltszakaszos csarnokszentély gondosan rakott terméskőből készült (43–45. kép). Tágas terét öt pár nyolcszögletű, karcsú pillér tagolja, melynek minden oldalához középen egy-egy féloszlop tapad (46–49. kép; 83. ábra). A legkeletibb pillérpárt féloszlopok és fejezetek nélkül építették. A fölöttük emelkedő boltozat sértetlensége arra vall, hogy ez esetben átépítés nem történt, eredeti megoldást tükröz, amely egyébként összhangban áll a szászsebesi szentély ausztriai igazodásával (St. Lambrecht). A pillérpárok azonos vonalban állnak, ily módon a legkeletibb pár nem követi a szentélynek a nyolcszög három oldalával történt záródását, és így álkörüljárós megoldást nyújt. A három keleti boltszakasz mélysége a két nyugatinál keskenyebb. Ezáltal a boltszakaszok keletről nyugatra egyenletesen nőni látszanak. A szóban forgó boltszakaszok különbözőségét az is hangsúlyozza, hogy éppen a keletről számított harmadik és negyedik szakasz határán nem egyenesen, hanem élben kialakított pillérpár jelenik meg. A három keleti szakaszt valamennyi pillérköz falát szélesen áttörve hét nagy, csúcsíves ablak világítja meg. A külső déli oldal kelet felől számított negyedik boltszakasza sarkában lépcsőtorony visz fel a tető terébe (43–44. kép). Az utolsó délnyugati boltszakasz déli falát oldalfiatornyokkal kísért, csúcsíves ajtó töri át (44. kép; 82. ábra). Béléltagozatainak lábazatai alul sima oszlopszékre támaszkodnak. A nyílást keretelő számráthátivet kúszólevelek borítják, a csúcson keresztvirággal. A bejárat előtt emelt, boltozott előcsarnok maradványai még kivehetők (50. kép).

A csarnokszentély egységes külső tömbjét meredek sátozott koronázza. Nagy, de jó arányú tömege finom, egyszersmind gazdagon kialakított vízszintes és függőleges tagolások által oldódik fel. Alul horonyból és erőteljes negyedkörből lépcsősen kifaragott lábazat fut végig, fölötte vízorros övpárkánnyal. Mindkettő befordul a mellékhajók belső végeinél, jelezvén, hogy készülésük idején még a hosszház régi, a mostaninál keskenyebb mellékhajóinak északi és déli falaihoz igazodott. A függőleges tagolást a támpillérek és az ablakok adják. Az előbbieket az övpárkány fölött három lépcsőben emelkednek a magasba. Sorukat csak a déli, karcsú lépcsőtorony szakítja meg, párkányán állatalakos víz-

köppökkel. A pillérek kváderkőből készült testét szokatlan gazdagságú plasztikai díszítés borítja. Az övpárkány alatt egy-egy (az élben végződő támpilléreken két-két) háromkaréjos nyílásból (50. kép) mellképek kandikálnak ki. Erősen tönkrement állagukból csak annyi állapítható meg, hogy férfiakat és nőket ábrázolnak. Utóbbiak közül egyik a diósgyőri vár – feltehetően Erzsébet királynét megjelenítő – zárókövén látható hajviseletet idéz. A támpillérek alsó lépcsőjének övpárkány fölé nyúló felületén csúcsban végződő baldachinok alatt, torzfejes vagy növényi díszű gyámokon szobrok állnak, mégpedig délnyugatról kelet felé körbe indulva: Kristóf és Jézus gyermekekkel; Keresztelő János (50–51. kép); Madonna, fölötte angyalkával; János evangélista; karját széttáró Krisztus, előtte dús szőlőtővel; két evangélista; egy mondatszalagos, szakállas alak, talán Pál apostol; idősebb Jakab apostol; Madonna; evangélista. Az északi homlokzat felső sorában egy lovagszent (György?), Szent István király, Szent Borbála és Szent Katalin. Az első lépcső vízvetőjén szörnyalakok foglalnak helyet. A támpillérek második, üres vízvetőjén alacsony, négyszögű fiatornyok ülnek. A harmadik lépcső egy vagy két oszlop által tartott, baldachinos fülkájében újra szobrok jelennek meg. A déli oldalon (52. kép) nyugatról kelet felé a háromkirályok imádása, Mária és Erzsébet találkozása és az angyali üdvözet ismerhető fel. A baldachinok vízszintesen végződnek, a főpárkány alatt három irányban fiatornyos, háromszögű oromzattal, amelyek az alakok fejmagasságában lóhereívesen nyílnak.

A hét nagy ablak közül a keleti tengelybe eső négy-, a többi háromosztású. A szélesebb, keleti ablak kőrácsai három- és négykaréjokból, az északi és déli két-két ablak pedig örvényesen elhelyezkedő halhólyagokból áll. Az észak- és délkeleti ablak kőrácsát középen hatkaréj díszíti, amelyet váltakozva háromkaréjok és kettős lóhereablakra emlékeztető mérművek fognak közre. Ezek az ablakkőrácsok az érett gótika legszebb, kiegyensúlyozott példái. A külső kávak hornyokkal megszakított pálca- és élben végződő tagozata gazdag árnyékhatást ad. Az élben végződő tagozat a hasonló kiképzésű támpillérek kialakítását ismétli.

A csarnokszentélybe a déli, szemöldökgyámos nyílású ajtó vezet (44., 50. kép; 82. ábra). A belső, nyolcszögű pillérekötegeivel, lenyűgöző látványt nyújt (46. kép). Az első, nyugati pillérpár, amely ma körül van építve a későbbi szentélyrekesztővel (45. kép), a többi négyenél vastagabb, és a tervezett diadalív vonalát jelzi. A meg nem épített mellékhajók karcsú, csúcsos, elfalazott diadalívei a hosszház tetőzete mellett ma is látszanak, és igazolják a templom teljes átépítésének szándékát. A szentélybelső keresztboltozatának bordái két páttaggal közre vett horonyból kinövő, hosszú, nyújtott trapéz keresztmetszetűek (47–49. kép). E jellegzetes megoldás a kolozsvári Szent Mihály-egyház főszentélye boltozatán szinte azonos formában jelenik meg. Előzményük megtalálható a 13. századi koldulórendi építészetben (a stájerországi Bruck a. d. Mur, valamint Pozsony ferences templomának szentélye). A boltozat zárókövei a szászsebesi faragványok magas színvonaláról tanúskodnak. A csarnokszentély

középső hajójában keletről nyugatra levélkoszorú, az oltár fölött Krisztus-fej, tekercest tartó oroslán lábánál maszkkal, majd egy szellőzőgyűrű látható. Az utolsó nyugati zárókő osztott pajzsban az Árpádok hétszer vágott és az Anjouk lilimos címerét hordozza (53. kép). A mellékhajók záróköveit levelek, illetve rozetták ékesítik. Kivétel az északi oldalhajónak az említett oroslános zárókővel egy sorban lévő, torzfejet és az országcímer melletti, ugyanott lévő, struccos sisakdísz (54. kép) mutató két zárókőve.

Az 1961–1962-ben végzett ásatás feltárta a szentélyhez észak felől csatlakozó, lebontott sekrestyét. A régészeti kutatás vezetője, Radu Heitel megállapította, hogy a sekrestye keleti és nyugati falait a két nyugati támpillér meghosszabbításával alakították ki. E hozzáépítés a csarnokszentély elkészülését rövid időn belül követte, mert a sekrestye nemcsak átvette a szentély építészeti rendszerét, hanem régészeti kutatása során in situ 1383-ból való érem került elő, s így a sekrestyének a nyolcvanas években történt emelése bízvást valószínűsíthető.¹ Keresztboltozatának bordái olyan torzfejes, felül levélgalléros gyámokra támaszkodtak (55. kép), amelyek rokonságot mutatnak a visegrádi palota Anjou-kori falikútjának sarokszlopgyámjaival.² Így az 1383-ból származó érem időmeghatározó szerepét erősítik.

Visszatérve a csarnokszentélybe megállapítható, hogy az épületkülső gazdag szobordísz, noha hiányosan, a belsőben is folytatódik. A falpillérekbe az övpárkány fölött szoborfülkék mélyednek, amelyeket a középső tagozat levéldíszes vagy alakos fejezetei gyámként támasztanak alá. Fölöttük a külső támpilléreken lévőkhöz hasonló, de gazdagabb, részben áttört baldachinok lebegnek. Néhány fülkéből a szobrok hiányzanak. A déli oldalon nyugatról keletre király, királyné (56. kép), püspök, majd a záródásnál Péter és Pál apostol, az északkeleti sarokban pedig a szentségház fölött egy másik püspök szobra áll. Az utolsó délnyugati pilléren, a szentélyrekesztő mellett egy fejetlen női szobor látható. Művészeti szempontból ez a legfinomabb, változatos kúszólevelekkel és keresztvirágokkal ékes, hatszögű baldachinjával és pompás levelekkel borított talapzatával. A többi szobor gyámjait részben atlaszok, csigás vagy fürtös hajzatú ifjakat ábrázoló fejek tartják. A sokszögű gyámok párkányát pártasor koronázza. A baldachinok áttört díszítése visszacseng az északkeleti sarok közelében elhelyezkedő szentségház szoborfülkés felépítményében és a fölötte lebegő, karcsú, keresztvirágos kősátorban. A pillérek és falpillérek lábazata (83. ábra) a déli bejárat lábazatával rokon, de annál változatosabb. Az oszlopkötegek alul karcsú, felül telt fejezetkelyheit (47–49. kép) térbe áradó, rendkívül könnyedén faragott, hólyagos vagy hullámzó, akantuszra emlékeztető levelek gallérja övezi. Közöttük itt-ott szőlőfürtök is felbukkannak. A szentély északi odalhajójá-

¹ HEITEL, RADU: Monumentele medievale din Sebeș-Alba. București 1964. 18–19.

² SZAKÁL ERNŐ: A visegrádi királyi palota Anjou-kori falikútjának rekonstrukciója. Magyar Művészeti Intézet, Budapest 1972. 437; 443. kép.

nak nyugati felében lévő falpillérfőn a gonosz jelképeként levelek és szőlők között sárkányok, majmok és egyéb torz állatok nyüzsögnek (57. kép).

A csarnokszentéllyel egy időben emelték tőle északra a Szent Jakab-temetőkápolna kétboltszakaszos, terméskő épületét (58–50, kép). Oromzatos támpillérekkel megerősített, sokszögű záródású szentélyét öt kétosztású, karéjos kőrácsos, csúcsíves ablak világítja meg. Nyugati, csúcsíves ajtajának háromszögű oromzatát kúszólevelek borítják, keresztvirága és oldalsó fiatornyai már hiányoznak. Keresztboltozatának bordái a szokványos, rövid trapéz végződést mutatják. A kápolna javára 1382-ben Konch szászsebesi polgár végrendeletében 150 forintot hagyományoz. Az épület, részletformái tanúsága szerint, a 15. század elején készen állhatott Reá védőszentjének, idősebb Jakab apostolnak szobra a Mária-templom szentélyének záródása utáni első pillérről tekint.

A szászsebesi csarnokszentély összefügg a korabeli Magyarország egyéb, kétségtelenül királyi építkezéseivel. A déli bejárat egészen közeli párhuzamaként az 1370-es években emelt zólyomi vár kápolnájának emeleti ajtaja idézhető. Ez a – valamivel későbbi – szászsebesi kapu előzményének látszik. A sekrestye boltozatának gyámjai közeli rokonságban állnak a visegrádi Anjoukori falikút sarokszlopainak gyámjaival. Az összefüggést erősíti a kolozsmonostori apátsági templom lebontott hajójának már említett, leveles és állatfejes, kettős gyámja is (23. kép), amely nemcsak az említett, visegrádi kőfaragóműhely formai hatásáról, hanem arról is tanúskodik, hogy az apátság régi helyén emelt, új, gótikus temploma hajójának díszítése a század második felére is átnyúlt. A szászsebesi, álkörüljárós csarnokszentély megoldása mintaként szolgálhatott a váci székesegyház és a debreceni Szent András-templom egykorú átépítése számára. A szászsebesi Mária-templom külsejének szoborsorozata és annak elhelyezkedése pedig Erdélyben is továbbterjedt a Zsigmond-kor városi plébániatemplomai között (Segesvár: Hegyi templom; Brassó: Fekete templom).³

A Szászsebesen nagyszabásúan megoldott csarnokszentély forrása az ausztriai és a délnémet gótikus építészetben lelhető meg. A sajátos alaprajznak és felépítésnek indítékot adó ennsi Wallseer-kápolna és a stájerföldi Pöllauberg plébániatemplomának körüljárós csarnokszentélyei még a század második negyedében épültek. Az erdélyi szász városban foglalkoztatott királyi építőműhely az osztrák és délnémet kezdeményezéseket ötvözte egybe, s megindította az álkörüljárós csarnoktemplomok sajátos hazai kibontakozását Vácott, Debrecenben. Marosi Ernő finom elemzéssel mutatott rá az osztrák kapcsolatokról tanúskodó szerkezet korábbi és a délnémet plasztikai dísz későbbi megjelenésére, ami egy 1370 körül bekövetkezett műhelyváltással függhet össze. A parléri vonások (szoborsorozat, zárókövek, ablakkőrácsok) a későbbi munkákhoz tartoznak.

³ Zólyom vár: MMTö 2/II. 398. kép. Visegrad, falikút: SZAKÁL i. m. Kolozsmonostor: MMTö 2/I. 392, 451; 2/II. 544. kép.

Ennek megfelelően a szentélybelső fejezet nélküli, nyolcszögű pillérpárja az ausztriai koldulórendi építészettel hozható kapcsolatba (Imbach: minorita templom, Lócse: minorita templom sekrestyéjének középpillére). A tőle nyugatra eső három pillérpár pedig a későbbi délnémet összefüggésekről tanúskodik (Friedberg: plébániatemplom hosszházpillérei). A baldachinos szoborfülkés díszítés eredete Elzászba vezet. A strassburgi székesegyház nyugati homlokzatából kiinduló megoldás még a 14. század második felében is tisztán érvényesül a colmari Szent Márton-templom szentélyén. A freiburgi székesegyház tornyának alsó, négyszögletes szintjein a támpillérek és baldachinos szobrok rendszere, valamint a bécsi Szent István-templom Habsburg-kápolnai és a deutschaltenburgi egyház szentélye a szászsebesihez nagyon hasonló példaként említhetők. Szászsebes templomának alsó szoborsora a rottweili kápolnatorony szobrászatával hozható összefüggésbe. Az ablakkőrácsok az örvényes halhólyagmotívumokkal Nürnberg Mária- és Sebaldus-templomait idézik. Ez utóbbi, 1361 és 1379 között készült csarnokszentélyének külső és belső szoborfülkés díszítésével, meggyőző, közvetett párhuzamként állítható a szászsebesi szentély mellé, amelynek építészeti szobrászata a kor közép-európai színvonalán áll. A Parlerkörhöz tartozó alakos szobrászat ugyan a nyugatiakkal szemben gyengébb művészi megoldást mutat, de hazai viszonylatban mégis jelentős, és határozott ikonográfiai programot testesít meg. A külső és belső, eredetileg mintegy negyven egészalakos szoborból álló sorozata, valamint a boltozati zárókövek ábrázolásai egységes elképzelés alapján jöttek létre. A külső támpillérek déli, felső szoborsora Krisztus születésének főjeleneteivel csakúgy kerek egészet jelent, mint az alsó, északra is átterjedő sor Krisztust, Máriát és az evangélistákat a temetőkápolna apostol védőszentjével ábrázoló szobrai. A legfelső szint angyalai és a déli homlokzat támpilléreinek övpárkány alatti, háromkaréjos nyílásaiban ábrázolt férfi és női mellképek a mennyei Jeruzsálemet idézhetik. Az északi felső sorban a korszak közkedvelt szentjei jelennek meg, hazai hangsúlyként szerepeltetve Szent István királyt. A szentek sorozata a belsőben is folytatódik. Az oltár fölötti Krisztus-fejet mutató zárókő, az északi oldalhajó bünt jelképező torzfeje és a közelében lévő, szörnyalakkal telt falpillérfő a jó és a rossz, a mennyország és a pokol ellentétét példázza. Ugyanakkor a Krisztus-fej és az országcímer, valamint az északi oldalhajó vele egy sorban lévő, utolsó nyugati zárókövén megjelenő Anjou-címer az égi és földi királyságra történő utalásként fogható fel.

A csarnokszentély építése lényegében 1382 körül elkészült. Ezt a szentélyhez valamivel később hozzáépített sekrestye átadása is megerősíti. A szobrok kifáragása az építkezéssel párhuzamosan történhetett. Az említett osztrák és délnémet összefüggések és az egykorú Magyarország királyi építkezéseivel megállapítható kapcsolatok ezt az időmeghatározást világosan bizonyítják. Az építkezések egy királyi, a későbbiekben több városi település templomára kiható műhely alkotókörébe sorolhatók, és nem tulajdoníthatók a szászok helyileg kialakult

építőtevékenysége eredményének. Erről meggyőzhetnek azok a szerkezeti, formai és színvonalbeli különbségek, amelyek a csarnokszentély és az egykorú szász egyházi építészet alkotásai között fennállnak. E megállapítás általában vonatkoztatható a szobrászatra is, bár ennek létrejöttében a helyi erők részleges bevonása bizonyára feltételezhető. A szobroknak a külsőben és belsőben illetendő hangsúlyos szerepeltetése olyan kezdeményezés, amely bepillantást engedhetne a budai királyi palota Zsigmond-kori szobordíszre létrejöttének folyamatába.

A Mária-templom csarnokszentélyének elkészültét követte a település kőfallal történő megerősítése. Erre Zsigmond király 1387. évi engedélye alapján került sor.⁴

A FŐRENDŰEK ÉPÍTKEZÉSEI

A királyi építőműhely szászsebesi szereplésével szemben a főrendűek építési tevékenysége a század első feléhez hasonló szerényebb méreteket és túlnyomóan helyi jelleget mutat. Várak emelése helyett további királyi várak jutottak a főrendűek tulajdonába. A Drágfi család ősei, Balk, Drág és János 1378-ban Lajos király adományából kapják meg Kővár várát és 1383-ban a közep-szolnoki Aranyos várát. A Kővárra vonatkozó adományt Zsigmond 1390-ben megújítja, Aranyost viszont Mária királynő 1387-ben Kusalyi Jakcs mester fiainak: Györgynek, Istvánnak és Andrásnak juttatja. Az oklevél az épületet „falában megrokkant és szétrombolt”-nak nevezi. Úgy látszik, hogy a vár továbbra sem újult meg, és a hozzá tartozó falvakkal csak mint uradalom játszott szerepet a Jakcs család társadalmi felemelkedésében.⁵

⁴ NIEDERMAIER 49–61, 116–118, 186–195, 244–245. ROTH: Deutsche Kunst 93–98. CSEMEGI JÓZSEF: Szentélykörüljárós csarnoktemplomok a középkorban. MMÉK LXXI. 1937. 337–345. Uő: A szászsebesi templom szentélyének jelentősége hazánk gótikus építészetében. MMÉK LXXIV. 1940. 156–160. HEITEL i. m. MAROSI, ERNŐ: Einige tendenziöse Planänderungen. Acta Technica 77. 1974. 335–342. VARGA LÍVIA: Die mittelalterliche Baugeschichte der evangelischen Kirche in Mühlbach. AHA XXV. 1979. 187–235. VARGA LÍVIA: A szászsebesi evangélikus templom középkori építéstörténete. Budapest 1984. ENTZ, GÉZA: Gotische Architektur im mittelalterlichen Ungarn und ihre österreichische Beziehungen im 14. Jahrhundert. In: Von österreichischer Kunst. Franz Fuhrmann gewidmet. Klagenfurt, é. n. 17–21. MMTö 2/I. 439–446; 2/II. 505–535., 538. és 540. kép. KLEIN, ALBERT: Baugeschichte der evangelischen Kirche in Mühlbach. In: Studien zur Siebenbürgischen Kunstgeschichte. Bukarest 1976. 34–44; 8–27. kép. ENTZ, G. A.: Die Pfarrkirchen von Klausenburg und Mühlbach in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Baugeschichte und Stilbeziehungen. AHA XXX. 1984. 65–108. – Szent Jakab-kápolna: STREITFELD, THEOBALD: Mittelalterliche Kapellen in Mühlbach. In: Studien zur Siebenbürgischen Kunstgeschichte. Bukarest 1976. 110–133.– Városfal 1387: Urk. II. 615 és ZsO I. 296. sz.

⁵ Adattár.

A 12. század elején Álmos herceg által alapított, Szent Margitnak szentelt meszesi kolostort még a 13. században is közvetlenül a királyi család gondozta, majd a Mykud bántól származó Dobokai család tulajdonába került. Hosszú huzavona után 1385-ben végleg a Jakcsok birtoka lett. Buday Árpád, 1914-ben végzett ásatása közben, 14. századi faragványok töredékeire bukkant (csúcsíves ablakkeret, kőrácsok). Feltehető, hogy e köemlékek már e feltörekvő család 1385 utáni építkezéseiből valók. Így a Jakcsok valószínűleg a meszesi monostor végleges elnyerése idején léptek Erdély késő gótikus építészetének történetébe.⁶

A Becse-Gergely nemzetségből származó Apafiak egyik birtokközpontja a Segesvártól délnyugatra fekvő Almakerék lett. Kegyúri templomuk erdős dombok közt, festői környezetben épen megmaradt (60–62. kép; 1. ábra). A beugró nyugati tornyos, háromhajós bazilika belsejében a párban álló, négyzetes pillérek csúcsíves árkádokat tartanak. Hosszházát vízszintes mennyezet fedi. Szerkezetét tekintve a 13. századi szász falusi templomok késői utóda. Csupán két-szakaszos, sokszöggel végződő szentélyének alaprajza árulja el a későbbi kort. A 14. század második feléből való származását kétségtelenné teszik ez időre valló részletei: nyugati, kúszólevelekkel és keresztvirággal díszített, ma elfalazott ajtaja, egyszerű tagolású, ugyancsak csúcsíves, északi és déli bejárata, a komor terméskőfalakat áttörő, egyszerű kőrácsos hajóablakai és főként hosszú, csúcsíves ablakok által megvilágított, támpilléres szentélye (60. kép), amely az egyenesen záródó mellékhajók mögött, a főhajó magasságában karcsú arányai-val feloldja egyébként nehézkes megjelenését. A szentély gótikus lendülete a hajó román kori jellegű egyszerűségével szemben belül még hatásosabban érvényesül. A csúcsos diadalív mögött az egyszer hornyolt, de könnyed bordák gúla alakú gyámkövekre támaszkodnak. A két boltszakaszt elválasztó hevedert egy-egy szűkszavúan mintázott, baldachinos szoborfülke hangsúlyozza. A keleti zárókő szőlőfürtökkel borított sisakdíszének minuszkulás körirata: *Gen(tile) scutum Appa* a megrendelőre utal (61. kép). A Máriának szentelt templom (ezt példázza a szárnyasoltár középső képe) egész szentélye és főhajójának északi fala bibliai jeleneteket, szenteket ábrázoló falfestményekkel ékes (60. kép). Az oltár mögött 1405-ből származó bekarcolás adja a falfestmények ante quem-jét. A déli szentélyfalat a sárkányölő Szent György jelenete díszíti (62. kép). Mögötte a fák között álló férfialakban az egyik donátor sejthető, aki saját védőszentje kíséretében jelenik meg. (Az Apafi családban kedvelt a György név.) A szentélyt megvilágító, kétosztású ablakok karéjos és egyszerű halhólyagokból alakított kőrácsai a hajó zömök ablakain is megismétlődnek. Az egyik déli főhajóablak kőrácsa háromszögben elhelyezett, egymás felé nyitott, egyenesen álló halhólyag idomokat mutat. Hasonló egykorú megoldás Pozsonyban

⁶ ENTZ: Baukunst 7 és 153–154. ENTZ: Erdély 27–28, 128–129. BUDAY ÁRPÁD: Porolisumból. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából VI. 1915. 74–79 és 90–94.

(Szent Katalin-kápolna), Sopronban (Fabritius-ház), de falusi templomokban is (Saca Abaúj megyében) található. Az almakeréki Apafiak által alapított egyház a százsz, román kori, háromhajós bazilikák szerkezeti utóéletének legkésőbbi példája.⁷

A százsrégeni Mária-templom déli mellékhajója két keleti boltszakaszához saroktámpillérekkel megerősített kápolna épült (63–64. kép). Két háromosztású déli ablaka örvényes elrendezésű halhólyagokból álló kőrácossal díszes. Ugyancsak ilyenek jelennek meg a főhajó és a szentély déli oldalán is. Későbbi voltokat nemcsak formáik igazolják, hanem a szentély záradéka előtti déli ablak is, amely egy rózsas- és egy háromosztású ablak egybeolvadásából jött létre. E szervetlen, de érdekes megoldás határozottan hívja fel a figyelmet a század első feléből való épület későbbi módosítására. A kápolna nyugati falába az ottani ablak mellett egy köpenyes női szobor van másodlagosan beillesztve. – 1382 és 1387 között Losonci László kéri a pápától, hogy régeni birtokán álló tornyos Mária-temploma mellé az Ágoston-rendiek számára házat építhessen, és a templomot is nekik adhassa át, megszüntetvén annak plébánia jellegét Javasolja, hogy ez utóbbi rendeltetést az ugyancsak Régenben álló Szent György-kápolna vegye át A déli kápolna építése összefügghet a szóban forgó rend betelepítési szándékával, hiszen építészeti formái a század végén jól elképzelhetők. A Szent György-kápolna azonosítható a magyarrégeai, most református templommal, amely Losonci László kérelme szerint a két egybekapcsolódó település közös plébániaegyháza lett volna. A szóban forgó terv aligha valósult meg hosszabb időre, hiszen 1452-ben a Mária-templomot újból plébániatemplomnak nevezik, és az Ágoston-rendiekről hiányoznak a további adatok.⁸

Figyelemre méltó írásos adatok maradtak a század első feléből a Belső-Szolnok megyei Somkerék templomának építéséről (65–66. kép; 74. ábra). 1327-ben András comes és fia, Domokos engedélyt kap a királytól, hogy somkeréki birtokukon jobbágyaik fölött ítélkezhessenek. 1333-ban egy birtokegyezés kapcsán említés történik arról, hogy Gombási András fia Domokos Szűz Mária tiszteletére kőtemplomot emel Somkeréken. (Gombási András vagy egyik őse építhette a marosgombási Szent Jakab-templomot, amelynek kegyuraságát 1343-ben Szécsi András erdélyi püspök kapja meg.) Gombási Domokos végrendeletében 1363-ban szőlőt és malomrészt rendel a somkeréki egyháznak. Akkor tehát Somkeréken már állt egy Mária-plébániatemplom. Ma is meglévő épületének (65–66. kép) végleges kialakulása már a századfordulóra esett. Vastag falú, sarkain armírozott délnyugati tornya a hajó sarkához tapad. A

⁷ ROTH VIKTOR: Az almakeréki templom és műkincsei. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából III. 1912. 128–173. ROTH: Deutsche Kunst 115–120; 109–114. kép. Az oltár mögötti bekarcolás szövegét a 119. lapon közli: *Anno Domini millesimo quadringentesimo quinto Nicolaus... existisset fugitivus propter dampnum...* VĂTĂȘIANU 217–218; 188. kép. MMTö 2/II. 577–580. és 1268–1274. kép. Adattár.

⁸ MMTö 2/II. 84. kép. Adattár.

hosszú hajót és a sokszögű, támpilléres szentélyt jelenlegi formájukban a torony falvastagságával egyező falakkal emelték (74. ábra). Somkerek László 1407. évi végrendeletében a szokatlan alaprajzú Mária-egyháznak ereklyéket és drága felszerelést hagyományoz. Ez az adomány az épület befejezésére utalhat. Akkor készülhetett a hajóboltozat, amelynek bordái közvetlenül a három boltszakaszt jelző faloszlopokra metsződtek, hasonlóan a Borsod megye északi részében, Kurityán közelében fekvő és a Perényiek által 1408-ban alapított nyárádi pálos kolostor szentélyének boltozati megoldásához. A somkerek szentély eredeti boltozatából csak a faloszlopok maradtak meg, amelyekre a hajdani bordák támaszkodtak. A hajó lebontott boltozata helyett 1761-ben Umling Lőrinc készítette el a kazettás mennyezetet. A torony földszinti, csúcsíves, északi ajtaja a nyugati karzat alá, emeleti, félköríves bejárata pedig a karzatra nyílik. Ebből következik, hogy fából vagy kőből eredetileg is volt a templomban nyugati karzat. A zömök torony legfelső szintjét nagy, csúcsíves ablaknyílások lazítják fel. Az épület déli homlokzatán kitört körácsú, csúcsíves ablakok jelennek meg. A hajó szemöldökgyámos ajtaja is délről vezet be. A vállköves, csúcsos diadalív fölötti, 16. századi, festett felirat valaminő későbbi munkák donátorát is megnevezi: *Hoc opus fecit fieri egregius Martinus Erdely ad honorem virginis Marie*. Mivel Erdélyi Márton az 1485-ben végrendelező István fia, építési tevékenysége nem vonatkozatható a somkerek templom szóban forgó, 1400 körüli, gótikus stílusú korszakára.

Somkerék birtokát 1325-ben Gombási András fia Domokos – a Becse-Gergely nemzetségből való, Geleth nevű feleségével együtt – kapta meg. A belső-szolnoki falu Domokos felesége révén így lett már a 14. század folyamán birtokközpontja a Becse-Gergely nembeli somkerek Erdélyi családnak. A gótikus templom építése tehát Gombási Domokosnak és Somkerek Lászlónak tulajdonítható.⁹

Az Erdélyi család földesura volt a Beszterce környéki, Csépán nevű szász falunak is. A Krisztus véréről elnevezett, egyhajós, sokszöggel záródó szentélyű templomuknak a nyugati homlokzaton nyíló csúcsíves ajtaját két sorban egymás fölé helyezett, lóhereíves ablakpárok fogják közre (67. kép). Déli bejárata is lóhereíves. Tornya a koldulórendek gyakorlatát követve az északi oldalon, a szentély és a hajó találkozásánál emelkedik. Somkerek László említett végrendeletében a csépáni templomnak egy kelyhet, gabonát és húsz juhot adományoz.¹⁰

Torda és Kolozs megyei birtokosok, Tót János és Bulgár László alapították 1370-ben a marosszentkirályi, másképpen székelyházi pálos kolostort. Gyön-

⁹ Somkerék: Adattár. Marosgombás: uo. 1325-i adat: GYÖRFFY II. 162. Kurityán melletti pálos kolostor: MMTö 2/I. 531; 2/II. 1007. kép.

¹⁰ LÉSTYÁN JÁNOS: Középkori műemlékek Beszterce-Naszód vármegyében. Az EME Besztercén tartott 18. vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kolozsvár 1944. 45–48. Adattár.

gyösi Gergely pálos generális 1520 körül összeállított oklevéljegyzékéből kiderül, hogy 1370-ben a szóban forgó két nemes a szerzeteseknek egy kőtemplomot adott, hogy Marosszentkirály falu közelében, egy dombon Szűz Mária tiszteletére pálos kolostor létesüljön. A kolostornak akkor szántóföldet, erdőt, majd 1372-ben Bulgár László ottani telkét rendelték. 1391-ben a nevezettekkel rokon Semjén mester, Tuzsoni Simon fia Küküllőn lévő malma jövedelmének tizedrészét és birtokai kilencedének tizedrészét ajándékozta a szerzeteseknek azzal a kikötéssel, hogy a nevezett juttatást a kolostor javítása és építése befejeztével fordítsák az istentiszteletek céljára, főként a világítóeszközök beszerzésére és fenntartására. A felsorolt adatokból arra lehet következtetni, hogy az 1370-ben kapott kőtemplom esetleges bővítése és javítása mellett a pálosok 1391-ben már kolostorukat is felépítették. A 15. század folyamán a kolostor számos további adományban részesült. Pusztulása a reformáció idejére esik, 1578-ban már romokban hevert. Orbán Balázs említi, hogyan hordták szét köveit még a múlt században is. A marosvásárhelyi református templom körüli vár délnyugati, a vargákról elnevezett, nagy sarokbástyájának nyugat felé néző felső sarkait egy-egy másodlagosan befalazott, árkádos, gótikus gyám emeli ki, amelyek a marosszentkirályi kolostorból kerültek oda, és megerősítik a kolostor 1400 körüli építésének időmeghatározását.¹¹

A VÁROSOK ÉPÍTKEZÉSEI

A 14. század közepétől kezdve a királyi városok fejlődése mindinkább önállóult. Fokozatosan kialakult a városok vezetésének és a polgári társadalomnak a szervezete. Ezen belül mind jelentősebb szerepet kapott a helyi kézművesség, amely már nemcsak saját lakóhelye, hanem környezete építkezéseinek oroszlánrészét is vállalhatta. A városok szerkezeti fejlődése a 13. századtól kezdve kísérelhető figyelemmel. Általában megállapítható, hogy a városok településrendje, az utcák és terek hálózata, építészeti megjelenése lényegében a 14. század közepén Erdélyben is kialakult. E tekintetben alapvető jelentőségű főként a szász városok vonatkozásában Paul Niedermaier „Erdélyi városok” című könyve, amely alapos kutatások segítségével rajzolja meg a szóban forgó városok települési fejlődését a 12.-től a 16. századig. A folyamat nemcsak önmagában, hanem az országos helyzetbe való beilleszkedése szempontjából is különleges figyelmet érdemel.

E szempontból is kiemelkedő példa Kolozsvár (36. ábra). A Szamos völgyében, a folyó jobb partján jött létre a szabálytalan utcarendszerű Óvár. A 14. században tőle délre és keletre négyszögű piactérrel és derékszögű utcahálóval alakult ki a német lakosságú, szabályos alaprajzú újabb, a korábnál lényegesen

¹¹ ORBÁN IV. 184. Adattár.

terjedelmesebb városrész. A piactér a város végleges központjává vált, s e szerepét máig megőrizte. Első említése 1355-ből, az északkelet felől beléje merőlegesen torkolló Híd utcáé 1362-ből és a belőle keletre kiinduló Magyar utcáé 1372-ből származik. Ezek az okleveles adatok a Belváros Óváron kívüli, ma is meglévő utcahálózatát a 14. század közepére hitelesítik. A szerkezet gyors kibontakozását kétségtelenül elősegítette az V. István által Monoszló nembeli Péter erdélyi püspöknek adományozott város 1316-ban történt mentesítése az egyházi fennhatóság alól. I. Károlynak e rendelkezése újból megerősítette Kolozsvár városi kiváltságait, biztosította a királlyal való közvetlen kapcsolatát, és megnyitotta a szabad fejlődés útját. Ennek köszönhető, hogy a század második felében sor került a korábban említett, faragott maradványokból kikövetkeztethető, 13. századi plébániatemplom nagyszabású újjáépítésére a piactéren. A Mihály főangyalnak szentelt, érett gótikus épület még most is Kolozsvár méltó jelképe.

A Gergely érsek és tizenöt püspöktársa által Avignonban kiadott búcsúlevelé ma is megvan a templom sekrestyéjében. Benne a főpapok 1349-ben Nunne Péter, ennek felesége és Henninus kolozsvári polgárok kérésére a templomot megszabott napokon látogatók részére és a Szent Mihály-egyház, valamint a Szent Jakabról elnevezett kápolna munkájára, díszítésére adománytevők számára búcsút engedélyeznek. Jellemző, hogy a búcsúlevelet kolozsvári polgárok küldöttsége kérelmezte, tehát az építkezés kezdeményezését és nyilván megvalósítását is teljesen a város polgársága vállalta. A hozzájárulás alapján az új plébániatemplom szentélyének építése rövidesen megkezdődhetett (37. ábra). Valószínű, hogy ez az eljárás lehetővé tette a régi, feltehetően kisebb egyház használatát az új szentély elkészültéig. A háromszakis alaprajzi szerkezet a bécsi Szent István-dómmal és körével tart rokonságot. Lehetséges hazai előzményének a szinte nyomtalanul elpusztult, de alaprajzában lényegileg megszerkeszthető, óbudai prépostsági templom tartható.¹² A négy boltszakaszból álló, sokszögű szentélyt egy-egy hasonlóan végződő, kisebb mellékszentély szorosan hozzászimulva fogja közre (68–69. kép). Az északi mellékszentélyt egyetlen hatsüveges boltozat, a délit egy keresztboltozathoz csatlakozó, középső zárókövel ellátott, háromsüveges záradék fedi. A mellékszentélyek bazilikális kiképzése még munka közben megváltozott. A magasítás kifejezésre jut kívül a támpillérek felső osztásainak, belül a mellékszentélyek boltozati rendszerének megváltoztatása által. Az eredeti elképzeléshez képest módosított hármasszentély csarnok jellegét még erőteljesebben kiemeli a mellékszentélyek oldalfalainak körtetagos, csúcsíves átjáróval és efölött háromosztású, hosszú ablakkal a főszentély felé történt megnyitása. Az átjárók még a bazilikális szerkezet tartozékai lehetnek, annál inkább, mert a fő- és a mellékszentélyek hasonló közlekedésének előzményei Erdélyben megtalálhatók a kerci műhellyel összefüggő

¹² GEREVICH LÁSZLÓ: Budapest művészete a későbbi középkorban a mohácsi vészig. In: Budapest története. II. Budapest 1973. 399–401.

brassói Bertalan- és a széki református templomban. A kolozsvári átjárók fölött nyíló ablakok viszont kétségtelenül a magasítással függenek össze. A hosszház felé közvetítő, csúcsos diadalívek leveles díszű fejezetei már a főszentély diadalívének vállához igazodnak. A szentélyek egybenyitása a kolozsvárinál sokkal merészebben történt a soproni Szent Mihály-templomban. E térkompozíció a klasszikus gótika burgundiai és elzászi alkotásaiban gyökerezik (Dijon: Notre-Dame; Sèlestat: Szent György-templom). A 14. század első harmadában a bécsűjhelyi dómban és a bécsi Szent Mihály-templomban is megjelenik. A bécsűjhelyi dóm szolgáltatott közvetlen mintát a soproni plébániaegyház megoldásához. A kolozsvári templom az ausztriai körhöz tartozik, mégpedig az egyszerűbb, a kereszthajó nélküli csoporthoz (Perchtoldsdorf, Strassengel).¹³

Kolozsvárt mindhárom szentélyt hosszú, trapéz végződésű metszettel kialakított, karcsú falpillérkötegek tagolják (70. kép), hasonlóan a garamszentbenedeki bencés templom főszentély ének övpárkány fölötti megoldásához.¹⁴ A pillérfők általában növényi dísszel vannak borítva. A főszentély keletről számított második boltszakaszának északkeleti fejezete áttört, hullámzó leveleivel a szászsebesi csarnokszentély legszebb pillérfőjéhez (47–49. kép) áll közel. Általában ez utóbbiak régiesebb, három- és négykaréjos, púpos levelei találhatók Kolozsvárt. Közöttük gazdagon díszített, alakos ábrázolások bújnak meg. Kiemelkedő a déli oldal diadalívtől számított harmadik pillérfőjének fiatornyon dolgozó kőfaragót megjelenítő domborműve. Ugyane pillér keleti oldalán egy kecskepásztoros jelenet bontakozik ki. A diadalívtől számított első déli pilléren kelet felé egy vadász, nyugat felé pedig egy gyermeket vesszőfonattal ütlegelő nő látható. A szemben lévő, északi pillérfő levelei és szőlőfürtjei között két férfi birkózik (70. kép). A jelenetes pillérfők közeli rokona ismét Szászsebesen bukkan fel, a szentély északi hajója nyugati felében található, torzállatos pillérfőkön (57. kép).¹⁵

A kolozsvári templom főszentélyének hosszúkás *trapézzal végződő*, jellegzetes bordái a falpillértagozatok folytatásaként voltak kialakítva. Az ötvenes évek helyreállítása során a később épített, barokk boltozatot elbontották, és a pillérfők fejlemén bevésve megtalálták a falpillértagozatoknak megfelelő és a szászsebesi csarnokszentély boltozati bordáival lényegében azonos bordák körvonalait.¹⁶ Így lehetségessé vált a bordás keresztboltozat hiteles helyreállítása. Az új zárókövek a középkoriakat utánzó, mégis modern kiképzésűek. A mellék-szentélyek barokk kori boltozatát meghagyták.

¹³ L. ENTZ, G.: Gotische Architektur... i. m. és ENTZ, G. A.: Die Pfarrkirchen... i. m. (lásd a 4. jegyzetben).

¹⁴ L. MAROSI: Einige tendenziöse... i. m. (lásd a 4. jegyzetben).

¹⁵ MMTö 2/II. 499–503. kép.

¹⁶ BÁGYUJ JÁNOS: Beszámoló a kolozsvári Szent Mihály templom 1956/57. évi helyreállítási munkálatairól In: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár 1957. 24–32; 7. kép.

A kolozsvári szentélyek építése a század harmadik negyedére tehető. Az 1368-ban említett Szent Katalin-oltáregyesület oltárának megajándékozása a munkák jelentős előrehaladására enged következtetni. A szentélyfej csarnokká változtatása már átnyúlhatott a század utolsó negyedére. A tervváltozás egy más műhely bekapcsolódását jelentette. Ezt igazolják a két építési szakasz egymáshoz kapcsolódásában mutatkozó szabálytalanságok (falkihajlás, kétszeri boltozás). Lehet, hogy e későbbi műhely már megkezdte a délnyugati torony alsó részeinek építését, mivel a torony északkeleti belső pillérének profilja a diadalív profiltagozatát ismétli. Az építkezés nagyjából párhuzamosan haladhatott a szászsebesi csarnokszentélyével. Az ott dolgozó műhely egy csoportja működhetett Kolozsvárt. A kivitel színvonala kétségtelenül alacsonyabb a szászsebesinél. A két építkezés megrendelője közötti különbség e körülményt kellően magyarázza. A korábbinál nagyobb, új kolozsvári plébániatemplom keleti felének elkészülte a szabályos négyszögű piactér központi helyzetét a településszerkezetben megszilárdította, s lehetővé tette a hosszház nagyszabású kialakítását, amely – ellentétben Szászsebesseel – Kolozsvárt a 15. század első felében meg is valósult.¹⁷

Kolozsvár belvárosától keletre, a Magyar utca folytatásában, a városfalon kívül épült a róla elnevezett utcában a Szent Péter-plébániatemplom. Papjainak legkorábbi említése 1402-ből ismeretes. Az épület azonban már Lajos király uralkodása idején állt. Erről egy 1455-ben kelt oklevél tesz bizonyosságot. A kolozsmonostori konvent előtt ugyanis Csontos László és Gergely Szamosfalváról, Kádár Márton és Nyilas Miklós Kolozsvárról, Warga Mihály Gyaluból a Szentpéter utcai lakosok kérésére vallomást tesznek arról, hogy Tamási Péter, Zwrya Miklós és Gewde János „in vico Zenthpether vczaya” lakosok jó emlékezetű Lajos király beleegyezésével a Szamoson, Péter apostol temploma mellett új malmot építettek, amelyet haláluk után a templomra hagyományoznak. A Szentpéter utcai lakosok a templom Szamos felőli oldalán a plébános számára egy házat is építettek. Világos tehát, hogy Lajos király uralkodása alatt az egyház épülete már állt, az is lehet, hogy még előbb is. Az 1455-ben történt vallomás mégis valószínűvé teszi, hogy a malom építése a király uralkodásának vége felé történt. Még ez esetben is legalább hét-nyolc évtizedre kellett visszaemlékezni. Ezért lehetett szükség a sok tanúra is. E feltehetően a 14. század közepén, második felében emelt templom nem maradt meg. 1471-ben a templomot, 1491-ben Gergely nevű plébánosát említik a Szent Péter-külvárosban. Az 1844 és 1848 közt Kagerbauer Antal által újjót stílusban átépített templom altemploma talán még őriz valamit a középkorból.¹⁸

¹⁷ MMTö 2/I. 433–439, 831–832; 2/II. 489–498. kép. Adattár.

¹⁸ Adattár. A Jakab Elek által közölt szöveg az 1822-ből való vizitációból van összeállítva, így a kolozsmonostori jegyzőkönyv szövege a hiteles. JAKÓ 1184.

A Szent Mihály-egyház mellett állt az a Szent Jakab-kápolna, amelyről az 1349. évi, avignoni oklevél szól. Temetői célt szolgálhatott, s ezt patrocíniuma is igazolja. Épületéről semmi közelebbi nem ismeretes. A 19. században bontották le.

A város ispotályának Heluicus nevű procuratorát a pápai tizedjegyzék 1332-ben nevezi meg. 1366-ban Lajos király az Erzsébetnek szentelt ispotálynak, Szász Jakab magister kérésére, csertőrő malmot adományozott. Két évvel később Kunch Jaz az ispotály oltárának világítása részére végrendeletében alapítványt tesz. Az ispotály a városfalon kívül, a Szamos túlsó bal partján épült. Maga az épület ismeretlen, akárcsak a Szűz Mária-kápolna, amely Pusztaszentmiklós és Tarcsaháza közelében a Szamos mellett, a kolozsmonostori apátság földjén állt 1377-ben.¹⁹

Az egyházi épületekhez képest kevés adat maradt ránk lakóházakról. A legkorábbi 1355-ben Szécsi András püspök „kő- és faépületekkel díszes” telkén, a piactéren állt. Ezt a főpap Márton fia János kegyei nemes ottani birtokával elcseréli. 1368-ban a Szent Mihály-templom és az Erzsébet-ispotály részére írt adománylevélben szó esik az adományozó Kunch polgár házaról is. 1381-ben Hench fia Miklós kolozsvári házát említik.²⁰

Az Aranyos folyónak a hegyek közüli kilépése pontján felépített ispánsági Tordavár Várfalva község fölött a 13. században elvesztette jelentőségét. Tőle nem nagy távolságra, a római Potaissa helyén, a királyi sóbánya közelében fejlődött ki Torda városa. Az 1276. évi és 1323. évi határjárásokból ítélve Tordát közvetlenül falusias települések határolták (Egyházfalva, Szentmiklós, Keresztes). Ezek a városmagtól délre, az Aranyos mentén helyezkedtek el. Az 1276. évi határjárás említi Saxoniavár négyszögét. Ez nyilván azonos a római castrummal, amely a Rákos- és a Szindi-patak által közrefogott magaslaton, a város piacutcájától nyugatra helyezkedik el. Mindkét határjáró oklevél csak egyetlen jelentősebb épületet említ Tordán: a Szent Királyról elnevezett johanita kolostort. Róla a legkorábbi adat 1274-ből való és Frustanus tordai kereszttestvérre vonatkozik. A keresztetekkel csak egy épület hozható kapcsolatba, s ez az ótordai református templom. Az egyhajós, tekintélyes méretű egyház a város piacutcájának déli végén emelkedik. Szentélye hiányzik, de minden valószínűség szerint sokszöggel záródhatott. Elfalazott, csúcsos diadalívének északkeleti sarkában a szentély körtetagos, boltozati bordaindításai még látszanak. A bordák leveles, illetve palmettás fejezetű, csúcsos gyámmal végződő sarokszlopokra támaszkodnak. A meglévő, támpilléres hajó északi falát a diadalív közelében, fenn, rézsús, még félköríves, kis, késő román ablak töri át. A hajó szintén boltozva volt. A padláson megvan a bordás keresztboltozat két keleti boltfészke. A hajó délkeleti sarka közelében a körtetagos, csúcsíves ajtó a ko-

¹⁹ Adattár.

²⁰ Adattár.

lostorba vezethetett. A már a 14. század első felében is archaikus épület északi és déli kapuzata viszont a század közepét idézi, és bekapcsolódik a 13. század utolsó harmadában Gyulafehérvárt és Kercen kialakult kaputípus – főként a századoknál nyomon követhető – továbbélésének körébe. Ellentétben a hajóterméskő falazatával mindkét csúcsíves kapu kváderburkolatú, előreugró építménybe mélyed. Az északinak béléte hornyokkal elválasztott henger- és egyetlen körtetagnál áll, legkülső tagozata sokszögű. A tagolás az ívbélleten is azonos sorrendben futnak. A karcsú oszlopfők leveles és szőlőgerezdes díszfrízszerűen választja el az íves tagozatokat. Az egyszerű attikai lábázat még szinte 13. századi jellegű. A széles, jelenleg befalazott kapuzatot mindkét oldal vállmagasságában a falból kinövő, ülő oroszlán csonkja keretezi. Fölöttük a kompozíciót lóhereíves vakablak, négyzetpárba írt, áttört faragvány és vakméművel díszített, keretbe foglalt egy-egy mező zárja le. A nyugati kapu (71. kép) az északihoz hasonló bélétagozatokból áll, amelyek hat pár bélétagozatot alkotnak. A fejezetzőnát hullámosan hajlított három-három levéldísz borítja. A talpázat kettős oszlopszékekkel díszes. Ezeket attikai lábázat választja el egymástól. Az alsó oszlopszék hengeres, az erősen sérült felső valószínűleg azonos formájú volt. Az előreugró kapuépítményt eredetileg meredek, háromszögű oromzat zárta. Fölötte, belső oldalán hengertaggal szegélyezett, kerek ablak nyílik. A hajót délről magas, csúcsíves, ma részben befalazott ablakok világítják meg. A templom szerkezete az egykorú koldulórendi megoldást követi, kivitele viszont sokkal gazdagabb. A bejáratok és a szentélyboltozat vaskos, azonos jellegű körtetagnál e részletek egykorúságát tanúsítják. A határjárások leírásai összhangban állnak azzal a véleménnyel, amely szerint az ótordai egyház építése a keresztes lovagoknak tulajdonítható. Ez esetben az egyetlen olyan középkori épület, amely aránylag épen őrizte meg az egykor tekintélyes számú hazai lovagrendi építkezés emlékét.²¹

14. századi eredetű Torda város pecsétje. Közepét alul két liliumtól közrefogott, négypólyás Árpád-házi címer foglalja el. Majuszkulás felirata: + SIGILLVM [CIVI]VM DE TORD[A]. Rányomott pecsétként a városi tanács egy 1424-ben kiadott, zálogügyi oklevelének hátán maradt meg.²²

A szóban forgó időből csak írott források szólnak a Miklós püspöknek szentelt plébániatemplomról és az újtordai, László királyról elnevezett egyházzal. A 15. század végén mindkettőt gyökeresen átépítették. Korábbi állaguk ismeretlen. Az Ágoston-rendiek Szűz Mária-kolostorának említése 1391-ből származik. Ez az egyházfalvi határjárás a Rákos-patak helyét a kolostor kertje mögött lévőnek mondja. Épülete elpusztult.²³

²¹ ORBÁN BALÁZS: Torda város és környéke. Budapest 1889. 340–343. ENTZ GÉZA ANTAL: Egy 13. századi kaputípus továbbélése Erdély építészetében a 14–15. században. M. Ért. XXXI. 1982. 182–189. MMTö 2/I. 447; 2/II. 557. és 560–562. kép.

²² Adattár.

²³ Adattár.

Gyulafehérvár város központja Apulum római város castrumában alakult ki. A székesegyház a 11. század második felében a castrum délnyugati szögletében foglalt helyet. A csak középkori forrásokban szereplő, Máriának szentelt Domonkos- és István első vértanúról elnevezett Ágoston-rendi kolostorok közül az előbbi a castrum közepén, az utóbbi pedig tőle valamivel északabbra emelkedett. Mindkettő építésére Herbord comes özvegye, Erzsébet asszony 1300-ban tíz-tíz márkát hagyományoz. 1334-ben a gyulafehérvári domonkosok priorja Márton. 1363-ban Miklós prior vallja, hogy Chankarnak nevezett Pál a szerzeteseknek telket adott. 1381-ben az Ágoston-rendiek priorja Bálint. 1402-ben Imre erdélyi püspök az ágostonos kolostor melletti telket adja a székesegyház Szent Kereszt-oltárának. A domonkos kolostort Visconti hadmérnök 1711-ben készített helyrajzába bejelöli, az Ágoston-rendit azonban nem. Az Ágoston-rendiek kolostora teljesen ismeretlen. A domonkosokéről is csak egy múlt század végi fénykép ad fogalmat, 1900 körül bontották le (314. kép).²⁴

Ugyancsak eltűnt a Goblinus püspök által 1376-ban alapított és Szent Erzsébetről elnevezett pálos kolostor is, amely a városon kívül, a Maros felé helyezkedett el. 1384-ben újabb püspöki adományban részesült. A kolostort 1386-ban Cudar Imre szentelte fel.

Lázár polgáré volt az a lakóház, amelyben 1397-ben Henneng Lőrinc végrendeletét megírták.²⁵

A 14. század gazdasági fejlődése megnövelte a bányavárosok jelentőségét. E fellendülés egykorú építkezéseikben is megnyilvánul. V. István 1271-ben „terram Obruth” az erdélyi püspöknek és káptalannak adta. A 13. század végén emelt, egyhajós Szent Miklós-plébániatemplomot Abrudbányán a 14. század második felében bővítették. Az alacsony, sokszögű szentélyhez ízesülő, széles hajó elé ekkor került az eredetileg lábas torony, körtetagos nyugati bejáratával. Terméskőből emelt két alsó szintje az elfalazott, rézsús ablakkal ez időből való. A hajó déli falának közepe táján a nyugati toronyajtó (72. kép) profiljával azonos bélletű, széles, csúcsíves ajtót nyitottak (73. kép). Keretezése vállmagasságban két gyámkőre támaszkodik. A keleti gyámkő szakállas fejet mutat és római síremlékből származhat, a nyugati fészken ülő pelikánt vagy fönixmadarat ábrázol. A keretezés felső részén kúszólevelek jelennek meg, csúcsát keresztvirág koronázza. A padláson található, kettősen hornyolt bordatöredékek arra vallanak, hogy a szentélyt a 15. század második felében boltozhatták. Talán e boltozat záróköve lehetett az az orgonakarzaton befalazott faragvány, amelynek tárcsáján két, keresztbe tett kalapács emlékeztet a bányásztelepülésre.²⁶

²⁴ Visconti helyszínrajza: ENTZ: Gyulafehérvár 122. lapon 81. kép. GYÖRFFY II. 156–157. Adattár.

²⁵ A pálos kolostor alapítása és felszentelése: GYÖNGYÖSI 53–54. Adattár.

²⁶ MMTö 2/I. 428–429.

A SZÁSZ VÁROSOK ÉPÍTKEZÉSEI

A 14. század második felében fejeződött be Nagyszebenben a plébániatemplom hosszházának és nyugati tornyának építése (57. ábra). A kereszt-, a fő- és a mellékhajók gazdagon tagolt, körtetagos bordái részben árkados gyámkövekre, részben a nyolcszögletű pillérek tengelyében álló, vékony háromnegyedoszlopokra, illetve északon oszlopkötegre metsződnek (74–75. kép). A főhajó Madonnát, Agnus Dei-t és más alakos kompozíciókat mutató, finom zárókövei éppúgy emlékeztetnek a szászsebesi csarnokszentély faragványaira, mint a főszentély háromosztású, háromszögű oromzattal ellátott, déli, papi ülőfülkéje (76. kép) és a most a Ferulában elhelyezett, már a 15. század elején készült kő szószék, valamint annak a főhajó északi oldalán, a keletről számított második pillérén, eredeti helyén maradt, vakmérműves baldachinja. Gazdag megoldású a déli és északi bejárat, változatosan tagolt keretézéssel, szoborfülkékkel, levéldíszes gyámokkal. Az építkezés szóban forgó szakasza a század végén a homlokzat előtti hatalmas toronnyal zárult (77. kép). A szebeni templomkönyv legrégebbi bejegyzései 1357 előtt említik, hogy Márton comesnek a toronyállványhoz 100 forintot kell adnia. Az 1360-as években „Ladizlauus Funczencz” 20 forintot juttat a Szűz Mária-templom munkájához. 1370 körül ismét 12 forint szükséges a toronyhoz. Ezek az adatok arra utalnak, hogy a torony építése a század harmadik negyedében folyamatban volt. Ugyancsak ez időben jegyezték fel, hogy Konrád comes felesége 32 forinttal tartozik a Mária-templom egyik ablakához. Egy századfordulóról származó számadás három ablak készítésére biztosít meghatározatlan összeget, 5 forintot fizet az orgonához, végül említi, hogy az ácsnak és kovácsnak 8 forintot utalnak ki a harang leeresztése fejében. Mivel 1413-ban már toronyőr intézi az orgona fűjtatását, a szóban forgó adatok egyértelműen a templom és a torony munkáinak befejezéséről tesznek tanúságot. Az ablakok munkái valószínűleg üvegezésre, netán üvegfestésre vonatkoznak. Ez utóbbi feltételezést alátámasztják a szebeni Miklós festőről megmaradt adatok. 1386-ban ő a Szentlélek-ispotály gondnoka, 1397-ben Aposch Albert szebeni polgár végrendeletében szerepel, 1400 körül pedig adós marad 84 forinttal és 207 üvegtáblával. Kétségtelen tehát, hogy Miklós festő üvegfestéssel is foglalkozott.²⁷

A Mária-templom temetője és az ehhez tartozó, Jakab apostolról elnevezett kápolna 1409-ben bukkan fel egy oklevélben. Így feltehető, hogy a kápolna – mint Szászsebesen – a templommal együtt a 14. század vége táján épülhetett. A lebontott épületről egy múlt század végén készített fénykép ad fogalmat (78. kép). Az egyszerű kápolna két, esetleg három boltszakaszból állhatott, és a nyolcszög három oldalával végződött. Kívülről háromlépcsős, karcsú támpillé-

²⁷ ROTH: Deutsche Kunst 87–91; 47–49. kép. MMTö 2/I. 444–446; 2/II. 546–555. kép. Adattár.

rek erősítették. Belsejét hosszú, keskeny, csúcsíves ablakok világították meg. A fénykép már meglehetősen átalakított állapotot mutat. Mellette dél felé többszintes kaputorony (Priesterturm) állt, széles ívű kapunyílással. Ez utóbbi a temetőt és a templom területét körülvevő, ötszögű fal egyik kaputornya volt, amelyet a kápolnával egy időben bontottak le. A kápolna hét záróköve Szent Katalin, Szent Jakab, Agnus Dei, Krisztus-fej és két rozetta ábrázolásával a Ferulában kapott helyet. A hetedik zárókövön nincs ábrázolás. A Krisztus-fejes és az Agnus Dei-t megjelenítő zárókő bordái egyszer hornyoltak, a többi körtetagsak voltak, s ezek megegyeznek a plébániatemplom kereszt- és főhajójának bordáival.²⁸

A Felsőváros északi lejtőjén, a plébániatemplom alatt helyezkedik el a Szentlélek-ispotály. A szebeni tanács 1292-ben adott egy épületet a Szentlélek-rendi keresztéseknek az ispotály céljára. 1386-ban gondnoka a már említett Miklós festő volt. Az épületet olyan mértékben átalakították, hogy helyszíni kutatás nélkül nem állapítható meg, van-e még középkori eredetű része. Az adatok szerint építése a 14. század folyamára tehető.²⁹

Hermann Fabini érdeme, hogy az Alsó- és Felsővárosban végzett helyszíni kutatásai során felfedezte a 14. századi szebeni lakóházak szerkezetét és részleteit. A lakóházak általában kétszintesek voltak és egy szobának megfelelő szélességűek. Jellegzetességük az utcára néző, lépcsős oromzat, amely eddigi ismereteink szerint az egész középkori Magyarországon csak Szebenben fordul elő. A háromszögű oromzat hajlása 55 és 60 fok közt ingadozik. Az oromzaton keskeny, magas ablakok jelennek meg, de előfordul ikerablak is (Fűrész utca 6.). E házak olykor hosszú oldalukkal fordulnak az utca felé, s ezáltal a lépcsős oromzat az utca képében alárendeltebb szerepet kap (Nagy piac 6., Fűrész utca 6. és 14.). A lépcsős oromzatokat, illetve részleteiket a padlások oromfala őrizte meg. Egyelőre egy ház homlokzata került bemutatásra (Rizskása utca 16.; 62. ábra). Rajta a lépcsős oromzat egy része látható és egy hosszú, keskeny, eredeti ablaknyílás. A dongaboltozatos pince és a földszint két egymást követő helyiséget foglal magába. Fabini a szobán forgó házon kivitt még a következő házakban találta meg a lépcsős oromzat maradványait: az Alsóvárosban a Polgár utca 12. és 22., Fűrész utca 6., 7. és 14., a Felsővárosban a Nagy piac 6., Mészáros utca 4., 7. és Rizskása utca 9. sz. alatt. Az eddigi tíz ház téglából épült. A téglák formátuma lényegében megegyezik a városfalak tégláival. Ez körülbelül egyidejűségük mellett szól. A legkorábbi kőházzal (tehát állandó jellegű anyagból készült házzal) hírt adó forrásemlítés 1408-ból ismeretes. Ennek alapján a lépcsős oromzatú házak építése a 14. század közepétől kezdve látszik valószínűnek. E házaknak és a templomoknak a város településében elfoglalt helye az

²⁸ FABINI 1989. 153; 85. kép – az említett fénykép, amelyhez képest jelen könyv 78. képe rekonstruált, mérműves ablakokat mutat.

²⁹ Adattár.

utcahálózat 14. századi meglétét hitelesíti annál is inkább, mert 1408-ban már okleveles adat maradt a Nagy- vagy Gabonapiacról, s ez az elnevezés már magában foglalja a Kispiac meglétét is (56. ábra).³⁰

Ugyancsak a 14. század második felében épült fel a Felsőváros fala a tornyokkal együtt, hiszen a templomkönyv 1413-ban már beszél a három legfontosabb kaputoronyról (Disznódi, Erzsébet- és Fűrészkapu), illetve azok őrééről (79–81. kép)³¹

Segesvár tipikus váraljai település (70. ábra). A meredek Schulberg a Segesdi-patak Nagy-Küküllőbe való torkolata fölött emelkedik. Ez a hegy fekvése következtében erődítésre rendkívül alkalmasnak bizonyult. A 13. században történt betelepülése, főleg a tatárjárás után bizonyára rendelkezett valaminő védőfallal. Ez jut kifejezésre a legkorábban 1280-ban feltűnő „castrum Sex” elnevezésben. A segesvári hegyen még a 13. században épülhetett az az egyhajós, félköríves szentélyű, kis templom, amely ma Erdélyben egyedülállóan kriptaként szolgál, és a gótikus szentély alatt lényegében épen megmaradt (73. ábra). Megközelítése a diadalív előtti lépcsőlejáraton lehetséges. Ezen épület fölé emelhatték a 13. század közepe táján a mostani Hegyi templom (71–72. ábra) előzményét, a feltehetően háromhajós bazilikát. Ekkor a legkorábbi templom falát tetemesen megvastagították, és e falban kialakították azt a szentély északi és délnyugati sarkánál induló, egy-egy résablakkal megvilágított, kétkarú lépcsőpárt, amelyek a fölöttük épült bazilika szintjére felvezettek. (A lépcsők jelenleg el vannak falazva.) Az első templom így vált a korai román kori altemplomok (Veszprém: székesegyház; Dömös: monostortemplom) közlekedési szerkezetét utánzó „kriptává”. A bazilikához épült a ma is meglévő, zömök nyugati torony. Tengelyhajlása a Schulberg erősen meredek északi lejtőjével magyarázható.

A Felsőváros négyszögű Vártere a 13. század vége felé alakult ki. A búcsúlevél tanúsága szerint 1298-ban a domonkosok Máriának szentelt kolostora már épülőben volt. A domonkosok temploma egyhajós, hosszú, sokszöggel záródó, támpilléres szentéllyel. Nyugati bejárata a 14. század első feléből való (82. kép). Trapéz végződéssel kialakított bordás keresztboltozata ablakainak kőrácsaival még őrzi a 14. század második felének gyakorlatát (83. kép). Ugyancsak a 13. században fejlődött ki a Segesdi-patak völgyében az Alsóváros. A vár alatt húzódó piacutca középtájon foglalja magába a piacteret. A város e települési szerkezete a 14. század végén vált teljessé. A piactér déli végén emelkedett az ispotály.³²

³⁰ Adattár. FABINI 1989. 68–73, 77, 88–90, 122–130 és 185 (lakóházak), 225–229 (kaputornyok).

³¹ Adattár, Nagyszeben, városfal.

³² NIEDERMAIER 90–99, 230–233; városalaprajz a 20–21. lap között. MMTö 2/II. 41. és 56. kép. Hegyi templom: MACHAT 13–14, 22–30, 31, 40–44; 8–13. kép. Megjegyzendő, hogy a legkorábbi templom szintje építésének idején megfelelt a hegy északi szintjének, amelyet csak a 15. században töltöttek fel (MACHAT 63. jegyzet). E feltöltés következtében került az épület a föld alá.

A Hegyi templom gótikus kiépülése a 14. század második felére esett. A román kori bazilika helyén kifejlesztett, sokszöggel záródó szentély (84., 330. kép) – karcsú, kétosztású, támpillérekkel váltakozó ablakaival, levéldíszes fejezetekkel ellátott, finoman tagolt, csúcsos diadalívével, s nem utolsó sorban déli és keleti támpillérein a szászsebesi csarnokszentélyhez hasonló megoldású, baldachinok alatt megjelenő szobordíszével (királyok imádása) – a századvég jellegzetességeit tükrözi.³³

Az egykorú segesvári lakóházak egyikéről ad hírt 1367-ben egy perirat. Eszerint Mihály comes a várban lévő telkén álló kő- és faépületeit végrendeletében feleségére, Szászvárosi Keresztély comes későbbi nejére hagyta. Ennek birto kából akarja az asszonyt „comes Salamon de Castrosex” kizárni. A híres Óratorony – amely tulajdonképpen a vár kaputornya – alsó szintjei még szintén a szóban forgó korszak alkotásai lehetnek, bár mai formáját (119. kép) – a várfal tornyaival együtt – a 15. században nyerhette.³⁴

Szászváros legnagyobb középkori kiterjedése éppen a 14. század közepére esett (84. ábra). Ekkor került sor a plébániatemplomot alkotó, 13. századi bazilika hosszú, támpilléres, sokszögzáródású szentélyének kiépítésére. Délnyugati sarkán nyolcszögű lépcsőtornyot emeltek. E jelenleg evangélikus templom szóban forgó bővítése megelőzi a szászsebesi és brassói csarnokszentélyeket, s azoknak szerényebb előzményeként fogható fel. A templom hosszházának csarnokká alakítása azonban elmaradt. A körülötte emelt védőfal már a század végén keletkezett. A templomvár így a település legfontosabb központjává vált. A város keleti sarkán ferences kolostor létesült. Első említése 1309-ből való. A barokk korban teljesen átalakított épületet ma a római katolikusok használják.³⁵

Brassó több településből jött létre. Ezek közül a Cenk-hegy alatti Óvárosból lett fejlődésképes központ, amely a két hegyvonulat közötti, nyugat felé szűkülő völgy szájában helyezkedik el (9. ábra). A 13. századtól a jelenlegi belváros északnyugati szögletéből nőtt ki a 14. századra a piactér, a mellette kialakult plébániatemplom és a térbe nyugatról betorkolló két főutca (Purzengasse; Kapu utca; Klostersgasse: Kolostor utca), majd az előbbivel párhuzamosan futó és a Cenk-hegy lábáig terjedő utcahálózat

A Domonkos-rend barcelonai egyetemes káptalanja 1323-ban engedélyezte egy rendház felállítását Brassóban. Ennek megfelelően a rend a Klastrom utca keleti végénél még a 14. században megtelepedett.³⁶

A plébániatemplom Mária tiszteletére épült. Csekély maradványait találták meg 1937-ben. A töredékekből bizonyos valószínűséggel egy kerci típusú alap-

³³ ROTH: Deutsche Kunst 91–92; 50., 84. és 86. kép. OPRESCU GEORGE: Die Wehrkirchen in Siebenbürgen. Dresden 1961. 55–57; 100–102. kép. MMTö 2/I. 447; 2/II. 536., 537. és 539. kép. Adattár.

³⁴ Adattár.

³⁵ NIEDERMAIER 99–104, 177–182, 236–238; 7. kép.

³⁶ NIEDERMAIER 123–127, 249–251; 6. kép. GYÖRFFY I. 827–829.

rajzra lehet következtetni. Ez az echternachi kolostor krónikájában 1241-ben említett, a Barcaságban a tatároktól szenvedett súlyos vereség után épülhetett. A kerci típusnak a brassói Óvárosban feltételezett meglétét alátámasztja a Bertalan-külvárosnak ma is sértetlenül álló és az apostolról elnevezett temploma, amely részleteiben is majdnem hű mása a kerci ciszterciek kolostortemplomának (11. ábra). (Több száz városban biztosan tovább él a kerci műhely tevékenysége: Szászsebes, Beszterce, Medgyes.) A brassói dékán legkorábban 1309-ben szerepel, a plébános csak 1351-ben. Ez a 13. század második felére tehető első plébániatemplom épült át a 14–15. század fordulóján, amely a mai Fekete templommal azonos. – A kerített templomkertben állt a Szent Katalinkápolna, amely a plébániaház melletti hajdani ciszterci apácakolostor helyére épült. Igazgatója 1388-ban a ciszterci rendű János testvér, nyilván a kerci kolostorból. Káplánját 1497-ben még említik. A kápolnát 1529-ben bontották le.³⁷

1360-ból ad hírt Dénes erdélyi vajda levele Hídvégi Benedek Brassóban lévő telkein álló kőházairól és néhai Pál fia Miklós brassói bíró anyai nagyapjának három malmáról. Az említett kőházak valószínűleg a piactéren vagy annak közelében lehettek.³⁸

Érdekesen világítja meg a szász városok kötődését a központi hatalomhoz Törösvár (85. kép) építése. Lajos király ugyanis Brassó számára kiváltságokat adott, s ennek ellenében a brassóiak 1377-ben egy akarattal megígérik, hogy Detre szikláján saját költségükön új várat építenek. A vár azonban a királyé marad, s várnagyát is ő nevezi ki. A Brassó pénzén és munkájával emelt vár csak 1498-ban került a város tulajdonába. Az aránylag kis méretű vár kétszintes pincével rendelkező, vastag falú, négyszögű öregtornya a szikla déli felét koronázza. A hozzá csatlakozó épületszárnyak és a későbbi kaputorony felé eső vastag fal keskeny, hosszúkás udvart fog közre. A festői elhelyezésű vár védte és ellenőrizte a róla elnevezett szoroson átvezető, havasalföldi utat, s határvárként is szolgált. A vár azonban kezdettől fogva szoros kapcsolatban állt a várossal. Ezt bizonyítja, hogy Zsigmond király 1395-ben a Törösvárhoz tartozó Toha nevű királyi birtokot a Fekete templom építésében jelentős szerepet játszó Tamás plébánosnak és több brassói polgárnak adományozta.³⁹

Beszterce településének kialakulása Szászsebeséhez hasonló módon történt (6. ábra). A 13. század elején itt is a piactértől északra, majd délre jöttek létre a teleksorok. A négyszögű piactéren épült fel a ma még ismeretlen, korábbi plébániatemplom. 1268-ban először történik említés a minoritákról, 1309-ben a domonkosokról. Kolostoraik a település északkeleti, illetve délnyugati sarkában feküdtek. Az ispotályosok pedig a város északnyugati végén, a jelenlegi római

³⁷ ORBÁN VI. 323. Die baugeschichtlichen Ergebnisse der Grabungen in der Schwarzen Kirche. Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums 1938. 93–102; 5–8. tábla. Adattár.

³⁸ Adattár.

³⁹ Burzenland IV. 1. 87–96; 73–82. kép. HAȘDEU, TITUS: Die Burg von Bran. Bukarest 1969. Adattár.

katolikus templom helyén telepedtek meg. Mesterükről 1295-ben szól az első okleveles adat. Radnai Miklós és Benuchs comesek 1300 körüli osztálylevele említi közelebbi helymeghatározás nélkül besztercei lakóházukat. A Szent Miklós-plébániatemplom legkorábbi plébánosai 1332-ből, 1341-ből és 1358-ból ismertek. A pápai tized részére Eberhard plébános által 1332-ben fizetett egy márka finom ezüst már mutatja a város jelentőségét. Ez időből maradt a korábbi plébániatemplom első tárgyi emléke is: egy majuszkulás feliratú sírkőlap. Véssett körvonalú, címertartó lovagot ábrázol, feje fölött kúszólevelekkel díszített, háromszögű, keresztvirágos oromzattal. A sírkőfelirat évszámának első, 1300-at jelentő része (*MCCC*) biztosan olvasható. Az 1320–1330-ra datált sírlap a mai templom déli homlokzatának nyugati sarka közelében van az övpárkány fölött befalazva.⁴⁰

Még a 13. században megkezdődött az Andreanum által meghatározott Szászföldtől északra fekvő Küküllő-vidék szász betelepülése. E fokozatos folyamatnak következményeként a 14. század folyamán az ősi hét szász székhez hasonló helyzetet vívott ki magának Medgyes és Selyk vidéke. A szóban forgó, egyházi tekintetben is kiváltságos státusz az akkori építkezésekre is kihatott. A vázolt fejlődés legvilágosabban Medgyes várossá fejlődésében nyilvánult meg. 1283-ban környékének tizedét még az erdélyi püspök szabályozta. Péter püspök oklevele ekkor Medgyes Ádám nevű plébánosa mellett felsorolja Bálint selyki, János berethalmi, Henrik riomfalvi, Péter muzsnai, Gotfrid baráthelyi és Tivadar kapusi lelkészeket.⁴¹ A következő században Medgyes Küküllő melletti kedvező fekvésének is köszönhetően várossá emelkedett, s e helyzetét meg is tartotta.

A település 13. századi eredetű plébániatemplomától délre, majd északra egyre gyarapodó utcarendszer alakult ki, amely a 14. század közepén már lényegében kitöltötte az egész középkori település területét (*47. ábra*). A város északi és déli része között épült ki a kettős fallal körülvett plébániatemplom, előtte szabálytalan piactérrel (*86. kép*). Ebbe mint központba futnak össze négy főirányból a legfontosabb utcák. Az antiochiai Szent Margitról elnevezett egyház dombon foglal helyet, s e fekvés megerősíti települést rendező egykori szerepét. A legkorábbi épület kővel vegyes téglából készült, háromhajós, pilléres bazilikaként, a 13. század második felében. Az 1970-es évek elején végzett régészeti kutatás megtalálta e bazilika sokszögű szentélyét, amelyet két, téglány alakú mellékszentély fogott közre. A szentéllyel egy időben emelték a hatalmas északnyugati torony alsó felét. A torony déli fala egy vonalba esett. Eredetileg bizonyára kéttornyos nyugati homlokzatot terveztek, a déli torony kiépítésére

⁴⁰ NIEDERMAIER 119–123, 245–249; a 20. és 21. lap közötti városalaprajz. ROTH: *Deutsche Kunst* 110–111; 94–95. kép. VARGA, LÍVIA: *Neudeutung der Bistrizer Grabplatte. Beiträge zur Siebenbürgischen Kunstgeschichte und Denkmalpflege*. München 1983. 70–72. GYÖRFFY I. 557–560. Adattár.

⁴¹ Adattár.

azonban nem került sor. Ez az alaprajzi elrendezés világosan követi a brassói Szent Bertalan-templomét. Így az első medgyesi plébániatemplom is a kerci körhöz köthető. A korai templom hosszháza nem épült ki. A 14. században a régi szentélyt lebontották. Helyette kelet felé lényegesen hosszabb, északi sekrestyével ellátott, sokszögű szentélyt emeltek (48. ábra). A mostani északi mellékhajó köti össze az új keleti részt a toronnyal. Az oldalhajó a főhajónál alacsonyabb, tehát bazilikális felépítésű. A 14. század végéről való falképek (Krisztus élete és szentek) azt bizonyítják, hogy a mellékhajót eredetileg síkmennyezet fedte, csak a századforduló idején került sor a beboltozására. A körtagos téglabordák megszakítás nélkül futnak le a padozatig, s így a falfestményeket átvágják, vagyis a festményeknél későbbiek. A 13. századi templom főhajó felé nyíló, félköríves árkádjait ekkor alakították át csúcsívesekké. A félköríves maradványai a kelet felől számított első és második pilléren jól kivehetők (87. kép).⁴²

A FALVAK ÉPÍTKEZÉSEI

A Szászföld egyházi építkezései

A Medgyes környéki falusi szász templomok közül különösen jelentős a szászbogácsi Mária-egyház (88. kép; 75. ábra). Az egyhajós épületet három boltszakaszos, támpilléres, sokszöggel záródó szentéllyel alakították ki. Nyílásokkal alig áttört nyugati tornyának kapuja (89–91. kép), valamint hajójának déli bejárata (92. kép) kváderborítású előépítményekbe mélyed. A délen öt, nyugaton hat, egymást váltó henger- és körtettagból álló béllettagozatok a szőlőlevelekkel, fürtökkel és indákkal díszes fejezetsor fölött az orommezőben is folytatódnak, és fent csúcsban végződnek. Ellentétben a déli kapu oromzattagolásának csupasz voltával a nyugati kapu hornyait e felületen is növénydísz borítja. A tagozatok barázdált oszlopszékei a nyugati bejáraton még megvannak. A két bogácsi kapu beilleszkedett a gyulafehérvári és kerci nyugati kapuk (1. kép) által a 13. század végén megindított fejlődésmenetbe és a szászrégeni (13. kép), ótordai (71. kép) hasonló megoldások sorozatába, és még a 15. század első negyedében is jó színvonalú mintát szolgáltatott a környék szász templomai, valamint a marosvásárhelyi ferences egyház számára. Nagyon fontos, hogy a bogácsi kőtemplomról 1380-ban okleveles említés történik. Így a bogácsi kapuzatok népes rokonsági köre meghatározott időhöz köthető. Ecel (93. kép) és a Medgyes melletti Buzd hasonló kapuinak keletkezési ideje a 14. század második felére tehető, a szászivánfalvi (94. kép), baráthelyi, küküllőkörösi (95. kép),

⁴² NIEDERMAIER 69–72, 127–133, 201–204; 14. kép. GRECIANU: Mediasch. MMTö 2/I. 447; 2/II. 1383–1387. kép. Adattár.

darlaci (96–97. kép) kapuké pedig a 14–15. század fordulójára vagy a 15. század első negyedére. Közülük a bogácsi egyhajós megoldást követik a darlaci, szászivánfalvi és buzdi (Szászbuzd) templomok. A kapuzatok gazdag kiképzése tekintetében kiemelkedik a körösi nyugati kapu, állatalakos oszlopfőivel, kúszóleveles és keresztvirágos oromzatkeretével (95. kép). A bogácsi nyugati kapuhoz hasonlóan Körösön is fiatorony, sőt szoborfülképár keretezi kívül a kváderes előépítmény tengelyében álló, öttagozatos kapubéletet. Darlacon az előépítmény hiányzik, de a vidékies változatosságú bejáratot fenn fiatornyok közé fogott, íves vaknégykaréjokból álló sáv zárja le (96. kép).⁴³ Baráthely háromhajós bazilikájának (98. kép) beugró tornyán nyílik a nyugati ajtó, amelynek leveles bélletfríze és tagozása a bogácsi típusnak a századforduló során továbbfejlesztett változata. A hosszházban csak az északi pillérsor maradt meg, a pillérek metszetét négykaréj és csúcsára állított négyzet kombinációjából alakított forma alkotja. A csúcsíves árkádokat körtetag szegélyezi, amely a pillér vízszintes lezáródásából nő ki. Az északi pillérek az eceli keleti pillérpárokhoz hasonlíthatnak. A déli mellékhajót a 18. században csarnok szerkezetűvé alakították át.⁴⁴

A szóban forgó és a századforduló idején működő kőfaragóműhely kapuzatmegoldásai mellett más szerkezeti összefüggések is megállapíthatók. Ezek főként a nagyszebeni plébániatemplom hatását tükrözik, s annak egyik ritkább jellegzetességét, a kereszthajós alaprajzot veszik át (57. ábra). A háromhajós bazilikák közül kereszthajóval épült a Tabiási gerébcsalád eceli temploma (99. kép; 18–20. ábra). Hatalmas, beugró nyugati tornyának emeletét kétosztású, karéjos körácsolatú ablakok törik át. Az ablakok záradékmagasságában, a torony sarkain sarkányfejes vízköpők jelennek meg. Belül a hosszházat három pillérpár tagolja. A keleti pár háromkaréjos, a másik két pár négyzetes, sarkain egy-egy háromnegyedoszloppal. A déli középső pillér keleti oldalába szép, gótikus fiatornyos szenteltvíztartó van besüllyesztve. A templom László nevű plébánosa 1429-ből ismeretes.⁴⁵ Az ecelihez teljesen hasonló alaprajzú a szászsárosi Szent Miklós-templom (79. ábra). A meredek dombon álló épület mellékhajóit később lebontották. A háromboltszakaszos, magas szentély keresztboltozatát erősen beugró hornyok közt karsú hasábokat, illetve trapéz végződésű tagozatokat mutató falpillérek tartják. A szentély ablakkörácsai vízszintes osztóra támaszkodnak, amelynek közepéhez hasonlóan kialakított, vaskos, függőleges

⁴³ ENTZ GÉZA ANTAL: Egy 13. századi kaputípus... i. m. (lásd a 21. jegyzetben). FABRITIUS-DANCU 59–62, 69, 72. MMTö 2/I. 449–451; 2/II. 564–568., 572., 1120–1121. és 1125–1126. kép.

⁴⁴ MMTö 2/II. 570. és 573. kép

⁴⁵ NIEDERMAIER, PAUL: Biserica cetate din Ighișul Nou. Studii și comunicări ale Muzeului Bruckenthal XIV. 1970. 185–224. Uő: Zur Tätigkeit einer Bauhütte des 14. Jahrhunderts in Siebenbürgen. Forschungen zur Volks- und Landeskunde XV. 1972. 44–52. FABRITIUS-DANCU 66 és 54.

osztó csatlakozik. E sajátosságos megoldás ugyanúgy Nagyszébenből származik (az evangélikus templom déli kereszthajóablaka), mint a kőrácok csúcsos karéjai, illetve álló halhólyagokból szerkesztett, négyágú mintái. A templom felszentelésének évét a szentély később készített felirata őrizte meg: *Dedicatio huius Ecclesiae peragitur Dominica post 11 000 virginum Anno Domini 1422.*⁴⁶ Alapjában véve azonos formákat mutatnak Szászivánfalva temploma egybolt-szakaszos szentélyének ablakai is. Keresztboltozatának bordái és diadalíve is körtetagos. A szentély kettős oltárkredencének gazdag, áttört, háromszögű oromzata az ablakkőrácok mintáit használja fel. A Máriáról elnevezett templom 1414-ben bukkan fel oklevélben. Az épület ekkor már lényegében elkészülhetett.⁴⁷ A nagyszebeni plébániatemplom említett kőrácjai feltűnnek a küllőkörösi háromhajós bazilika hosszú szentélyében, valamint Almakerék egyházának szentélyében is (60. kép). Körösön a nyugati torony előtti, kváderkövel borított előcsarnokba mélyed a csúcsívvel végződő, öttagozatos kapu, amelyet karcsú oszlopon nyugvó fiatoronypár keretez. Fölötte lilomos végű vakméműsor jelzi a párkányt. A kapu két oldalán szobor elhelyezésére alkalmas gyám látható, fölötte díszes baldachinnal (95. kép). Egyszerűbb, de hasonló a templom déli bejárata is.

Riomfalva háromhajós bazilikájában (100–103. kép; 67. ábra) csak csökevényesen valósult meg a kereszthajó, noha a szentély előtti négyzetet világosan érvényesül. A főszentélyt kétoldalt kétboltszakaszos, sokszöggel záródó mellékszentélyek keretezik. Ezek eredetileg a mellékhajók közvetlen folytatásai voltak. A szóban forgó alaprajzi elrendezés rokon a kolozsvári Szent Mihály-templom megfelelő keleti részéével. A főszentély vastag körtetagos keresztboltozata gyámokban végződő, levéldíszes faloszlopkötegekre, illetve a záradékban faloszlopokra támaszkodik. Karcsú, két- és háromosztású, csúcsíves ablakai a főszentélynek bő világítást biztosítanak.⁴⁸

A 15. század végén erősen átépült muzsnai templom (51. ábra) mai legrégebbi részei is a 14. század második feléből származnak. Erre vall a diadalív csak felül megmaradt körtetagja, a két keleti hajópillér oszlopszéken nyugvó attikai lábazata, négy oszloppal váltakozó négyhasábos teste, valamint az oszlopok és falsarkok váltakozásából álló, elfalazott nyugati ajtó. Ennek lábazata a hajó keleti pillérpárjával azonos. A hatalmas és a nyugati homlokzattól különvált torony a kváderes sarokkiképzéssel legalábbis alsó szintjein e korábbi korszak terméke lehet. A keleti pillérpár is csarnokhajóra enged következtetni. Ennek előképe a szászsebesi csarnokszentély (46–49. kép). Mivel a muzsnai pillér megoldása a szászsebesi szentély oszloppal kombinált pilléreinek egyszerűsített változata, a két épület között feltételezett kapcsolat ez oldalról is valószínűnek

⁴⁶ HORWATH: Kirchenburgen 10. FABRITIUS-DANCU 72.

⁴⁷ NIEDERMAIER i. m. 1970. (lásd a 45. jegyzetben).

⁴⁸ MMTö 2/I. 451. FABRITIUS-DANCU 69.

látszik. A templom 14. századi részei terméskőből, a kései gótika átépítései viszont téglából készültek (341. kép).⁴⁹

14. századi előzményei vannak a rádosai, a nagykapusi és a baromlaki templomnak is, amelyek közül a nagykapusi három-, a másik kettő egyhajós. A Péter apostolnak szentelt baromlaki templomot 1414-ben említi egy pápai oklevél (4. ábra).⁵⁰

Az előző templomok sokszöggel végződő szentélyeivel szemben Báznán és Búnban a hosszú, kétboltszakaszos szentélyek egyenesen záródnak, végződésük közepén egy-egy támpillérrel. A báznai egyház pax harangjának majuszkulás felirata 1400 körüli időre mutat.⁵¹

A megyék egyházi építkezései

A szászok Küküllő vidéki sűrű építkezéseivel ellentétben az erdélyi megyék területén e korszakból kevés templom ismeretes, és a reájuk vonatkozó adatok is szórványosak.

Mentő vár építői, a Losonciak emelték a váralja településnek, Magyarónak templomát. János nevű plébánosa már 1325-ben szerepel. Az épület azonban későbbi. Sokszögzáródású, támpilléres szentélyéhez egyetlen hajó csatlakozik. Déli, körtetagos, csúcsíves ajtaja, csúcsíves szentélyablakai, valamint a kétosztású, faragottkő támpillérek tanúskodnak a reformáció óta kálvinista templom koráról.

Az Aranyos melletti Aranyospoján falu Torda közvetlen közelében valószínűleg a 14. század végén emelte plébániatemplomát. A jelenleg református egyház nyugati tornyát övpárkányok osztják három szintre. Lóhereíves ablakai beillenek az említett korszakba. A torony legfelső emelete nem középkori. A hajónak a toronyhoz csatlakozó nyugati része még őriz eredeti falmaradványokat. Erről egyrészt a déli oldalon meglévő lábazati töredék, de főként a torony alatti csúcsíves, két hengertagos bélletű, nyugati bejárat tanúskodik.⁵²

A dévai várhoz tartozó Lesnyeken a román kutatás a falképek stílusjegyei alapján a templom építését a 14. század végére valószínűsíti. A Fehér megyei Remetén a bejárat fölötti felirat éve az újabb olvasat szerint 1387 (1487 helyett).⁵³

Az írott források a ma már eltűnt egyházakról is adnak bizonyos felvilágosítást. 1369-ben határjárásban említik a Fehér megyei Fülesd kőtemplomát, 1375-

⁴⁹ VĂȚĂȘIANU 531; 487. kép. FABRITIUS-DANCU 63. FABINI: Kirchenburgen 214–216; 64–70. kép.

⁵⁰ FABRITIUS-DANCU 33, 52 és 70. Adattár.

⁵¹ FABRITIUS-DANCU 55 és 57.

⁵² MMTö 2/II. 575.kép.

⁵³ MMTö. 2/I. 452 és 833 (bibliográfia).

ben a Küküllő megyei Balázstelke egyházát, 1388-ban a Kraszna megyében lévő Magyarkecel Simon és Júdás apostolpárnak szentelt templomát, 1397-ben a Belső-Szolnok megyei Szilkerék templomát, 1398-ban a Közép-Szolnok megyei Erdőszengyel köegyházát, 1399-ben pedig az ugyancsak Közép-Szolnok megyében található Kusaly Szűz Máriáról elnevezett templomát. A felsoroltak közül néhányról az említésen túl is maradt egykorú adat. A Keceli atyafiság 1388-ban Magyarkecel birtokán osztályt tartott. Ennek során a templomot két részre osztották. A déli Lászlónak és Balázsnak, az északi Mihálynak, Andrásnak és Tamásnak jutott. A mai állagában 1500 körül emelt református egyháznak (310–312. kép, 45. ábra) e korábbi formája ismeretlen, de az épület alaprajzi rendellenességei feltehetően az előzményekből magyarázhatók. 1398-ban Maternus erdélyi püspök megerősíti az erdőszengyeli kőtemplomot önálló plébániai jogában. E határozatot Upori István püspök 1412-ben jóváhagyja. Pesti István közjegyző 1420-ban Szengyeli Tamás kérésére mindkét püspöki határozatot oklevélbe foglalja. 1399-ben Jakcs Miklós Kusalyban, Nagymonban és Erkeden lévő részbirtokait vejenek, Fülöpösi Jánosnak 1000 forintért eladja az említett falvakban lévő házaival és a templomok kegyuraságával. A magas vételárban a kegyuraságok is szerepet kaphattak.⁵⁴

A Székelyföld építkezései

A Székelyföld legkorábbi jelentős mezővárosában, Marosvásárhelyen 1400 körül épült a ferencesek nagyméretű temploma (46. ábra) és kolostora. A település neve a rend lajstromában már 1316-ban feltűnik. Az akkori templom azonban ismeretlen. Valószínűleg ideiglenes jellegű lehetett. 1400-ban a pápa, megemlítve a kolostortemplom Szűz Máriának szentelt főoltárát, Székely Antal ferences professzornak és hat alkalmas ferences áldozó papnak különleges gyóntatási jogot adományoz. Akkor tehát már a szentély biztosan használható állapotban volt. Stílussajátságai alapján a hajó is körülbelül ez időben készülhetett (104. kép). A mintegy 55 m hosszú és majdnem 15 m széles, téglából emelt, egyhajós egyház eredetileg is síkmennyezetes hajójához széles, csúcsos diadalívvel kapcsolódik a keskenyebb, négyboltszakaszos, sokszöggel záródó, támpilléres szentély. A keresztboltozat körtetagos bordái a záródásnál vékony faloszlopra futnak, máshol vállmagasságban gyámosan végződnek. A záróköveket keletről nyugat felé nyolcszirmú rózsza (Mária-jelkép), pólyás címer, növényi díszítés és egyszer haránt vágott, sugárzó napot és három hatágú csillagot ábrázoló címerpajzs tölti ki (talán a Székelyföldre utal). A szentély hét kőoszlopú, csúcsíves ablakát változatos körácsok ékesítik. A hajó ablakaiból a körácsok már hiányzanak. A templom leginkább reprezentatív részlete a nyugati és

⁵⁴ Adattár.

déli kapu. A főbejárat bélletét hét, a kisebbik déliét három pár váltakozó körte- és hengertag díszíti (105. kép). Vállmagasságukban tölgy-, illetve szőlőlevelekkel borított oszlopfősorozat fríze húzódik. Mindkét kapu tagolásának szerkezete, a főkapunak előépítménybe való illeszkedése az ótordai (71. kép), szászrégeni nyugati (13. kép) és a bogácsi déli bejáratot (92. kép) idézi.⁵⁵

A Székelyföld falusi egyházi építészetéről a szóban forgó korszakból csak közvetett nyom maradt az udvarhelyszéki Szentábrahámon. Ott épült Gagy, Csekefalva és Andrásfalva közös temploma az Árpád-korban. Az épületet a 19. század elején lebontották. Orbán Balázs tudósítása szerint falképek is díszítettek. Megmaradt majuszkulás feliratú pax harangja (106. kép). A betűkből a 14. század végére lehet következtetni. A legkorábbi erdélyi harangok közé tartozik. Az első világháború alatt a Magyar Nemzeti Múzeumba került.⁵⁶

A falvak világi építkezései

Nemesi udvarházakról továbbra is csak írott források szólnak. 1366-ban Kendi István panaszkodik, hogy a bogácsi és körösi szászok apjának, Tamásnak kendhidai udvarházát kirabolták és magát Tamást meg is ölték. 1386-ban Türi István 72 forintért zálogba adja Farkastelki Miklósnak türi udvarházát. 1392-ben Kendilónai Mihály egy ház építéséhez szükséges fát ad Esztényi Miklósnak és Jánosnak. E legutóbbi adat az udvarházak építési anyagaként a fát nevezi meg. Különleges, valószínűleg szintén fából emelt épület Varsolcon a fürdőház, amelyről 1378-ból maradt említés. 1398-ban Fodor János jobbágy házáról esik szó, Rödön pedig Cseh Imrének a Pusztaszentmárton felé vezető úton fekvő udvarházáról, Bartalos fia György házáról és román jobbágyok lakta házakról.⁵⁷

⁵⁵ ENTZ: Marosvásárhely.

⁵⁶ ORBÁN I. 120. A harang felirata: *O REX GLORIE VENI CVM PACE*. DÁVID 328–329. BENKŐ 209–238. – Elpusztult templomok adatai: Balázstelke 1377, István plébános (Dl. 31107); Doboka 1399, plébános (ENMLt Wass lvt.); Feketelak 1390, plébános (Uo.); Fűzkút 1390, templom (Uo.); Göc 1399, plébános (Uo.); Hídvég 1373, Szent Miklós-templom (Urk. II. 404); Kisapold 1384, Szent Tamás-templom (OL Filmtár 4066. 4. 36. Szebeni lvt., Urk. II. 586); Kolozsborsa 1399, Petrus lector ecclesie (Dl. 42694); Mányik 1390, plébános (ENMLt Wass lvt.); Sajómagyarós 1363, István plébános (Teleki I. 122); Szászörményes 1374, Miklós plébános (Dl. 6225); Szászszentiván 1374, István plébános (Uo.); Szer 1376, Szent Kereszt-templom (Dl. 41996).

⁵⁷ Adattár.